

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ТА ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ІСНУВАННЯ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

NATIONAL INTERESTS AND VALUES AS THE BASIS FOR THE EXISTENCE AND DEVELOPMENT OF THE NATION STATE

Ткаля О.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри конституційного та адміністративного права і процесу
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Стаття присвячена дослідженню національних інтересів та цінностей як основи існування національної держави в умовах сучасності, що зумовлено процесом розширення та ускладнення взаємовідносин і взаємозалежностей між державами. Розглянуто питання збереження національного державного суверенітету, питання виживання національної держави та збереження національних правових систем в умовах глобалізації, як політичної, так і юридичної форми життя конкретного народу, нації.

Характеризується розуміння національних інтересів, як основоположних в системі національної безпеки, як базові для розвитку правової, національної держави. Розкрито поняття та існуючі складники національних інтересів та цінностей в Україні. Більшість інтересів є відображенням потреб життєдіяльності суспільства, спрямованих на збереження (захист) та прогресивний розвиток матеріальних (природні ресурси, генофонд нації, географічна територія, тощо) і духовних (культура, мова, наука, тощо) цінностей, в яких воно життєво зацікавлене. Показано, що в умовах посилення глобалізаційних процесів важливу роль у формуванні національних інтересів відіграє етнічний чинник. Зазначено, що ядро домінуючих цінностей українського народу становлять: патріотизм, права і свободи людини, соціальна справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національна безпека, природні ресурси, конституційний лад.

Зроблено висновок, щодо необхідності належного визначення національних інтересів та цінностей ключовими для національної держави, оскільки саме за допомогою цих інтересів та їх відповідного забезпечення оцінюється рівень безпеки та захищеності як окремо взятої людини, так і суспільства та держави в цілому. Вирішальними умовами подальшого прогресу в розбудові національної держави є утвердження демократичного характеру суспільного та державного життя на основі всебічного розвитку української нації як титульної, а також забезпечення прав національних меншин.

Ключові слова: Національна держава, національний суверенітет, нація, титульна нація, цінності, національні інтереси та цінності.

The article is devoted to the study of national interests and values as the basis of the existence of the nation-state in modern conditions, due to the process of expanding and complicating the relationship and interdependence between states. The issues of preserving the national state sovereignty, the survival of the nation state and the preservation of national legal systems in the context of globalization, both political and legal forms of life of a particular people, nation are considered.

It is characterized by the understanding of national interests as fundamental in the system of national security, as the basis for the development of the rule of law, the nation state. The concepts and existing components of national interests and values in Ukraine are revealed. Most interests are a reflection of the needs of society aimed at preserving (protecting) and progressive development of material (natural resources, nation's gene pool, geographical area, etc.) and spiritual (culture, language, science, etc.) values in which it is vitally interested. It is shown that in the conditions of intensification of globalization processes the ethnic factor plays an important role in the formation of national interests. It is noted that the core of the dominant values of the Ukrainian people are: patriotism, human rights and freedoms, social justice, material and spiritual heritage of the Ukrainian people, national security, natural resources, constitutional order.

It is concluded that the need to properly define national interests and values is key to the nation state, because it is through these interests and their appropriate provision that the level of security and protection of the individual as well as the society and the state as a whole is assessed. The decisive conditions for further progress in the development of the nation-state are the establishment of the democratic nature of public and state life on the basis of the comprehensive development of the Ukrainian nation as a titular, as well as ensuring the rights of national minorities.

Key words: Nation state, national sovereignty, nation, title nation, values, national interests and values.

Значимим питанням сучасності для всіх без виключення держав є питання збереження національного державного суверенітету, питання виживання національної держави та збереження національних правових систем в умовах глобалізації, як політичної, так і юридичної форми життя конкретного народу.

Необхідність врахування національного чинника у правовому регулюванні безпосередньо пов'язана з побудовою в Україні правової держави, оскільки її обов'язковою ознакою є реальне правове забезпечення та захист прав не лише особи, а й окремих національно-етнічних спільнот (тобто і національних меншин, і титульної нації), забезпечення рівноправності громадян, які належать до різних національно-етнічних спільнот, створення додаткових правових механізмів, які, з одного боку, стали б на заваді проявам ксенофобії, дискримінації за національною ознакою, порушень прав людини на національно-етнічному ґрунті, а з другого – сприяли б порозумінню між представниками різних національно-етнічних спільнот і одночасно стимулювали б подолання упередженого ставлення до окремих національно-етнічних спільнот та стереотипів мислення, створення атмосфери взаємної поваги, довіри, толерантності, взаємного шанобливого ставлення, роз-

ширення контактів між ними, розвиток співпраці, формування єдиної політичної української нації.

Актуальність дослідження національних інтересів та цінностей як основи існування національної держави в умовах сучасності зумовлена процесом розширення та ускладнення взаємовідносин і взаємозалежностей між державами, формуванням єдиного світового інформаційного простору, світового ринку капіталу, товарів і робочої сили. Варто також акцентувати увагу на тому, що національна держава в умовах глобалізації не зникає, а набуває принципово іншу форму, переживає період переосмислення, серйозні, імовірно, незворотні трансформації, поступаючись політичним простором новим формам політичної самоорганізації і організації.

Аспекти посилення ролі національних інтересів та цінностей, національної держави у сучасному суспільстві висвітлюють у своїх працях: Ю. П. Аленін, Е. Е. Гелнер, В. Д. Гапотій, О. В. Зайчук, М. С. Кельман, Л. І. Кормич, П. О. Крупкін, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скаун, В. С. Сметюх, В. Є. Чіркін, Ф. П. Шульженко та інші науковці. Крім того, критичному аналізу окремих соціально-політичних аспектів національної держави та націоналізму присвячені роботи Вілкова Ю., Євдокименка В., Картунова О.,

Майборода О., Ткаченко В., Хмари Н., Шувалова Б. Етнонаціональні аспекти національних інтересів досліджували А. Кузьменко, С. Мітрохін, Ю. Римаренко та ін.

Метою дослідження є національні інтереси та цінності як основа існування і розвитку національної держави, виявлення закономірностей та їх взаємозв'язку.

Під поняттям національної держави розуміємо державу, утворену нацією, що проживає на її території та становить переважну більшість населення країни. Така держава повинна гарантувати та ефективно захищати права та свободи громадян всіх національностей, які становлять її народ. Одним з головних механізмів реалізації даної концепції державності є закріплення принципу національного суверенітету як юридичної її ознаки. Правова наука та практика визначає національний суверенітет залежно від особливостей носія влади та суспільно-політичних чинників національного державотворення в двох аспектах: перший пов'язаний поняттям «народ», як політична нація, а інший в розумінні нації як етносу.

Визначальною рисою національної держави є те, що її системотвірною ознакою є нація як спільнота, що характеризується політико-державною суб'єктністю, тобто прагненням розбудувати та підтримувати існування власної державності в тій чи іншій формі. Хоча самі нації формуються різними способами і з цього погляду характеризуються як етнічні, політичні чи змішані, але у будь-якому разі без існування нації (такої, що формується, чи зрілої) немає сенсу вести мову про генезу та функціонування національних держав.

Національний суверенітет є самостійною теоретико-правовою категорією, визначальною ознакою національної держави. Основою національного суверенітету є нація, в розумінні її як політичної спільноти, а формою державно-правового його закріплення є національна держава. Під змістом національного суверенітету розуміємо верховенство повноти влади нації, її політичну свободу та реальну можливість визначати характер свого життя включно до відокремлення, до утворення власної держави.

Представники сучасної концепції національного суверенітету, такі як А. П. Овчиннікова, О. В. Олькіна, розглядають його як повновладдя нації, її політичну свободу, право і реальну можливість визначати характер свого національного життя, в тому числі політично самовизначитися аж до відокремлення і утворення самостійної держави [1, с. 89]. Національний суверенітет забезпечується насамперед державністю, комплексом конституційних прав і юридичних актів, а також традиціями і неписаними правилами поведінки. Істотну роль відіграють демократичні гарантії – соціальні, економічні, політичні, культурні.

Визначальною рисою національної держави є те, що її системоутворюючою ознакою є нація як спільнота, що характеризується політико-державною суб'єктністю, тобто прагненням розбудувати та підтримувати існування власної державності в тій чи іншій формі.

Національні інтереси є основоположним поняттям при аналізі системи національної безпеки, а відтак і важливим для наукового аналізу в межах національної держави. Від їх визначення залежать напрями функціонування національної держави, через що, дане поняття потребує детального розгляду. На цій обставині зосереджують увагу чимало дослідників, зазначаючи, що національні інтереси в методологічному сенсі являють собою першооснову інструментарію і механізму дослідження системи забезпечення національної безпеки як такої, оскільки створення та функціонування останньої зумовлено метою захисту національних інтересів країни.

У сучасних умовах Україна, як і інші нові незалежні держави, зіткнулася з досить гострим протиріччям: з одного боку – інтереси становлення і зміцнення державності вимагають інтенсифікації процесів культур-

ного відродження і розвитку національної ідентичності, з другого – процес модернізації соціально-економічної системи потребує найширшої відкритості країни, внаслідок чого суспільство стає об'єктом інтенсивних, далеко не завжди бажаних, політичних, економічних, соціальних і культурних впливів.

За ступенем пріоритетності національні інтереси можна поділити на два рівня. Перший рівень включає головні інтереси. Деякі дослідники, наприклад, В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянчук, для визначення головних інтересів використовують терміни «життєво важливі», «фундаментальні» або «стратегічні інтереси» [2, с. 9]. Національні інтереси цього рівня пов'язані із забезпеченням національної безпеки держави, вони включають в себе територіальну цілісність, незалежність, політичний суверенітет, економічний розвиток, збереження існуючого політико-економічного режиму, підтримка національно-культурної самобутності держави тощо. Інтереси забезпечення безпеки, цілісності і незалежності держави зберігаються в усі часи. Ці інтереси визначаються роллю держави в системі міждержавних відносин, геополітичним становищем, її престижем і оборонною достатністю. Інтереси першого рівня держава забезпечує і захищає військовими, політичними, економічними і дипломатичними засобами.

До другого рівня відносяться другорядні інтереси. Для їх визначення нерідко використовуються такі поняття, як «змінний інтерес» або «специфічний національний інтерес». Другий рівень інтересів є похідним від першого рівня національних інтересів. Інтереси другого рівня – динамічні, мінливі, вони постійно коригуються в залежності від внутрішнього і зовнішнього середовища. Ці інтереси можуть бути принесені в жертву інтересам головним, життєво важливим для безпеки держави. Їх реалізація покликана підвищити ступінь задоволення першого рівня інтересів держави.

За сферами політики національні інтереси можуть бути внутрішньополітичними і зовнішньополітичними. Внутрішньополітичні інтереси базуються на фундаментальній цінності існування української держави. Вони полягають в збереженні конституційного ладу, інститутів державної влади, територіальної цілісності, єдності правового простору, правопорядку, в формуванні правової держави і громадянського суспільства, в нейтралізації причин і умов, що сприяють появі політичного і релігійного екстремізму, сепаратизму, соціальних, міжетнічних і релігійних конфліктів і тероризму усередині держави. Внутрішньополітичні інтереси полягають у забезпеченні стабільності функціонування політичної системи, розвитку військового, технологічного, фінансово-економічного, культурного і наукового потенціалів, підвищенні ефективності державного управління. Важливість більш точної артикуляції національних інтересів пов'язана з тим, що національний інтерес виконує ряд життєво важливих функцій для такого політично організованого співтовариства, як держава.

Національний інтерес як політичне явище, безумовно, виконує функцію цілепокладання. Як відзначає Т. Парсонс, «у разі будь-якої складної системи необхідно говорити про систему цілей» [3, с. 567–568]. Правильно сформульований національний інтерес вибудовує ієрархію цілей. У національних інтересах формулюються пріоритети для держави, суспільства і людей, визначаються засоби забезпечення та досягнення стратегічно важливих цілей і ресурсів їх досягнення. Важливою представляється функція забезпечення національної безпеки (збереження рівноваги). Національний інтерес виступає компасом (орієнтаційна функція) для орієнтації державних структур в умовах постійних змін. Правильно сформульований і ефективно реалізований інтерес виконує функцію адаптації держави і суспільства до внутрішніх і зовнішніх умов життєзабезпечення, виконує внутрішню функцію –

функцію інтеграції індивідів, соціальних груп і політичної еліти, тобто інтеграції громадянського суспільства та держави. В умовах глобалізації, посилення якісних структурно-демографічних зрушень перед державами виникає нова, можна сказати – доленосна проблема: потреба визначення та забезпечення національної ідентичності. З огляду на це, на наш погляд, важливою функцією національного інтересу представляється функція забезпечення ідентичності суспільства. Західні дослідники піднімають проблему ідентифікації на рівень загальнонаціонального завдання. В цьому плані примітною є робота С. Хантінгтона «Хто ми?: Виклики американській національній ідентичності» [4].

Національні інтереси в ідеалі – це інтереси більшої частини громадянського суспільства, політичної нації, що втілені в їх бачення «політичним класом» і державним керівництвом країни. В узагальненому вигляді національні інтереси полягають в забезпеченні реального суверенітету країни, підвищенні її суб'єктності в системі світової політики, в забезпеченні національної конкурентоспроможності.

Кожна держава намагається виробити свою власне розуміння національного інтересу, опираючись на історичний, політичний, економічний та культурний розвиток. Відповідно до цього формується система державної влади, імідж її органів, які будуть представляти державу як на внутрішній, так і на міжнародній арені. У той же час, надзвичайно складно знайти відображення національного інтересу для суспільства, яке змінює парадигму власного розвитку або ж розколотого за соціальною, етнічною або географічною ознакою, тобто для суспільства, де не склався або зруйнувався консенсус більшості по ключовим питанням його життя і розвитку.

В. В. Чайковська зазначає, що національні інтереси України – це складна та багатоаспектна категорія, що, передусім, має зовнішній вираз у контексті економічної, соціальної, міжнародної політики [5, с. 429]. Ю. М. Обротов доходить до висновку, що обсяг та зміст національних інтересів не можна вимірювати певним статичним уявленням про устрій суспільних відносин, адже інтереси завжди пов'язуються із прагненням до певних цінностей, які можуть у свою чергу змінюватися у суспільстві [6].

У цьому аспекті А. Возженников вважає, що національні цінності – це наявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави [7, с. 14].

Визначаючи дане поняття слід констатувати, що саме національні цінності є певними концептуальними, ідеологічними основами, консолідуючими чинниками, важливими життєвими орієнтирами на шляху ефективного суспільного розвитку. Так, А. Малишев зазначає: «...спільнотам характерні цінності як об'єктивні параметри внутрішнього середовища, чітке дотримання яких є домінантою їх успішного розвитку» [8, с. 17].

Досить ґрунтовно проблемою національних цінностей займалися В. Горбулін та А. Качинський. Вони структурували систему національних цінностей, поділяючи їх на цінності індивіда, цінності суспільства та цінності держави [9, с. 107]. На думку дослідників, подальше існування держави та нації має розглядатися кризь призму її ціннісного ядра, що консолідує суспільство, а саме: національна безпека, духовні надбання, добробут, система міжнародних зв'язків, патріотизм і соціальна справедливість.

До вище визначеної системи національних цінностей варто додати такі індивідуальні цінності як: моральність; релігійність; взаємостерпимість; миролюбність; доброзичливість; працелюбство; сім'я (сімейні цінності) тощо, які завжди були притаманними українцям і відображають сутнісні засади українського національного характеру.

У Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року (редакція від 24.11.2021 р.) національні інтереси українського народу визначаються як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. В свою чергу Стратегія національної безпеки України затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Аналізуючи головний стратегічний документ розвитку національної безпеки держави, слід відмітити, що значимість та роль національних цінностей в реалізації стратегічних завдань і цілей національної безпеки виписана, однак обмежено. Тоді як поняття «інтереси» зустрічаються в тексті стратегії набагато частіше, тим саме ототожнюючись з поняттям «цінності».

Поняття «цінності» визначаються двічі в загальних положеннях стратегії, коли мова йде про відкриття перед Україною можливостей для побудови нової системи відносин між громадянином, суспільством і державою на основі цінностей свободи і демократії; а також у стверджується, що Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією, законами України, – незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку [5, с. 430].

Пріоритетним є інша дефініція – «національні інтереси». Зокрема, в підрозділі про досягнення визначених цілей записано, що вони потребують якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах, комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України. Виокремлюючи принципи, на яких має ґрунтуватися державне управління – верховенство права, рівності громадян перед законом, чесності та прозорості влади, його пріоритетом має стати захист прав, свобод і законних інтересів громадян, національних інтересів України, забезпечення очищення влади від корупціонерів і агентури іноземних спецслужб, непрофесіоналів, політичної кон'юнктури, унеможливлення переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.

Ґрунтовне дослідження цінностей різних народів Європи у 2010 р. здійснювали європейські соціологічні інституції, зокрема – The European Social Survey. Серед основних рис типового українця дослідники виділяють: стурбованість власною безпекою, прагнення до самоствердження (влади, статусу, багатства), невміння самостійно приймати рішення, насторожене відношення до змін, слабко виражене прагнення радити життю. Більшість із цих ознак, на думку аналітиків, породжені невпевненістю у завтрашньому дні. В цьому громадяни України радикально відрізняються від жителів європейських країн з багатолітньою демократією, низьким індексом корумпованості органів управління і стабільною економікою – наприклад, від скандинавських держав (Данії або Швеції), країн північного заходу континенту (Голландія, Бельгія, Франція і Німеччина). За даними експертного опитування, ядро домінуючих цінностей українського народу становлять: патріотизм, права і свободи людини, соціальна справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національна безпека, природні ресурси, конституційний лад. Власне, саме зухвале порушення ключових національних цінностей владною верхівкою, зокрема прав і свободи людини, її безпеки, соціальної справедливості й призвело до виникнення у листопаді-грудні 2013 р. протестного Майдану та вибуху Революції Гідності в січні-лютому 2014 р.

Таким чином, з точки зору національних цінностей й національних інтересів, пріоритетами публічного управління в Україні має бути визначення національних інтересів, що має базуватися на довгострокових і середньострокових прогнозах внутрішнього розвитку і розвитку системи світової політики, її певних регіональних і функціональних підсистем.

Всі держави мають апарат, бюрократію з різними інституційними інтересами. Є відмінності в інтересах між публічними політиками і державним апаратом, відповідними бюрократіями та територіальним врядуванням. Для забезпечення стійких уявлень про національні інтереси потрібна робота з подолання конфліктних різночитань між відомствами до такого рівня, щоб це не завдало серйозної шкоди практичній діяльності держави, в тому числі в розробці і реалізації курсу щодо забезпечення національної безпеки країни.

Чим більше консолідовано в соціальному, ідейному, економічному і політичному відношенні суспільство, чим тісніші прямі і зворотні зв'язки між державою і громадянським суспільством, тим більше однозначно визначаються національні інтереси, тим легше державі і суспільству проводити їх в життя.

Наявність великого розриву в доходах населення може створити проблеми і для інтерпретації національних інтересів різними групами населення конкретної держави-нації, і для їх реалізації. Значний соціально-економічний розрив в суспільстві в певні критичні моменти (в кризових ситуаціях) може нести в собі загрозу конфлікту в інтерпретації національних інтересів з відповідними негативними наслідками для забезпечення національної безпеки.

Національні інтереси відображають міру самосвідомості самовираження народу, характеристику суспільної єдності, політичний принцип; є активним фактором об'єднання етносів, концесій та громадян, що забезпечує духовну цілісність суспільства і сприяє розгортанню інтелектуального і морального потенціалу нації. Будучи своєрідною квінтесенцією інтересів суспільства і громадянина, національні інтереси відображають міру самосвідомості й самовираження народу, забезпечують духовну цілісність суспільства, сприяють розгортанню інтелектуального і морального потенціалу нації. Тому дієва система

захисту національних інтересів в сучасній національній державі ґрунтується на демократичному державно-правовому механізмі захисту національної безпеки, національної самобутності та демократичних стандартів прав людини, народу, нації та національних меншин, на активній участі держави у міжнародному співробітництві.

Отже, національні інтереси, незважаючи на розвиток глобалізаційних процесів, посилення взаємозалежності країн унаслідок загострення глобальних проблем, зростання ролі інтеграційних об'єднань та їх впливу на внутрішню політику держав, продовжують відігравати вирішальну роль у формуванні державної національної політики, визначенні стратегії їх діяльності. Захист національних інтересів є домінуючою основою забезпечення нормального функціонування національної держави.

Аналізуючи все вище досліджене підсумуємо, що національна держава – багатогранний феномен, поєднує в собі безліч явищ і минулий тривалий період становлення, який виявив себе після укладення найважливішого міжнародного договору, що став початком нової епохи. Національні держави все ще залишаються потужними діючими одиницями, проте в сучасних умовах функціонування глобальної системи їм протистоїть величезна кількість міжнародних владних інститутів і структур, які діють незалежно від відстані.

Враховуючи сутнісні риси ідеальної моделі сучасної національної держави, можна зробити висновок, що суверенна Україна, ставши на шлях цивілізованого розвитку, поступово утверджується як національна держава. Для цього є як конституційно-правові й геополітичні передумови, так і воля українського політикуму та широкого народного загалу. Вирішальними умовами подальшого прогресу в розбудові національної держави є утвердження демократичного характеру суспільного та державного життя на основі всебічного розвитку української нації як титульної, а також забезпечення прав національних меншин.

Національні інтереси виступають важливою передумовою національного відродження України, як реалізація природного права народу на гідне існування. Національні інтереси виступають у ролі дійової, рушійної сили історії, так як вони є реалізацією права кожного народу на самостійне існування та інтеграцію його у світову цивілізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Овчинникова А. П. Європейська цивілізованість. *Державний суверенітет, національна безпека і світовий правопорядок в історико-правовому вимірі: матеріали Міжнародної XXXI історико-правової конференції 27–30 листопада 2014 р.*, м. Берегове. Київ, Ужгород: Видавництво «Говерла», 2014. С. 122–127.
2. Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2005. 26 с.
3. Парсонс Т. О социальных системах. М.: Акад. проект, 2002. 832 с.
4. Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. 635 с.
5. Чайковська В. В. Про захист національних інтересів України при лібералізації зовнішньоекономічної діяльності. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наук. праць*. Вип. 65 / НУ «ОЮА», редкол. С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін., відп. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса: Юрид. л-ра, 2012. С. 428–434.
6. Оборотов Ю. М. Поняття «образ держави» та його різновиди в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. URL: <http://www.apdp.in.ua/v21/02.pdf>
7. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия. М.: НПО «Модуль», 2000. 240 с.
8. Малышев А. В. Новая общесоциологическая теория (парадигма). Винница: Изд. Винница, 1997. 96 с.
9. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2005. № 3. С. 11–18.